

Dopis č. 17

Praha, 7. 7. 1977

Milý příteli,

ochotně připouštím, že můj poslední dopis byl dosti neuspokojivý; divím se ostatně, že něco podobného nepocituješ i u řady jiných dopisů, které jsem Ti poslal. Když totiž usednu, abych Ti napsal, nepromýšlím dlouze každou formulaci, neopravuji téměř to, co už je napsáno, nechci spisovat traktát. Proto v mých větách nemá být nic považováno za definitivní, konečné znění - všechno je vlastně jen takový diskusní příspěvek. Píšu rovnou, bez příprav a bez konceptů. Ukáže-li se, že jsem v něčem byl nepřesný, že jsem přestřelil nebo že jsem se dopustil omylu, rád se opravím. A musíš omluvit, když se mi některý dopis prostě nepodaří; i to se stává. A pokud jde o poslední dopis, uznávám, že zvláště jeho první část může trochu provokovat jaksi přespříliš kladným hodnocením komunistů (byť jen některých komunistů, jak jsem nezapomněl zdůraznit). Zejména pak uznávám, že jsem se vlastně dost vykroutil z otázky, jaký je můj vztah ke komunismu. Ale snad se mi podařilo alespoň naznačit, že je dost podobný jako můj vztah ke křesťanství, tj. že zejména v jeho omylech a chybách přímo vidím poněkud zkarikovanou podobu omylů a chyb křesťanů v minulosti.

Mezi komunismem a křesťanstvím je totiž jisté velmi těsné pouto; komunismus vyrostl na křesťanské půdě a bez křesťanství není historicky vůbec myslitelný. A křesťanství i komunismus nesou na sobě výrazné a neodlučné rysy evropské. Recentní polemika o pojmu a skutečnosti tzv. eurokomunismu a zejména kritika sovětská a vůbec východoevropská naprosto nedbá skutečnosti, že komunismus je idea evropská a že tedy skutečný komunismus je „eurokomunismus“. Totéž platí o socialismu; ani socialismus není myslitelný bez předpokladů evropské kultury a civilizace a bez vývoje evropského myšlení. Pamatuji se, jak kdysi před lety Hromádka přijel z návštěvy Číny a jak si stavěl otázku, může-li se marxismus prosadit v zemi, která neprošla křesťanstvím. Svým způsobem bychom se také mohli tázat, jaký vliv na světový socialismus a komunismus měla skutečnost, že se poprvé mocně prosadil v zemi, která nebyla poznamenána západním křesťanstvím, tj. ani katolicismem, ani reformací, a která neprošla renesancí. Už tím přece musela být realizace Marxova a Engelsova programu podstatně ovlivněna. Stejně tak byl sovětský socialismus a komunismus dalekosáhle pozměněn proti původní podobně západoevropské tím, že nemohl navazovat na delší a hlouběji zakořeněné domácí tradice demokratické. Rozšíření marxistické ideologie a marxistických programů do společností, v nichž nebyly a nejsou přítomny předpoklady, na jejichž základě se marxismus formoval, je v dnešním

světě skutečností, nad kterou se ještě hodně napřemýšlíme a která připraví celému světu ještě hodně starostí; ale je tu zřejmá obdoba s tím, jak se kdysi šířilo křesťanství ve světě, který nemohl navazovat na židovské tradice, protože je prostě neznal a protože mu byly cizí. Křesťanství se úspěšně šířilo – posuzováno sociologicky a kulturně historicky – díky tomu, že na jedné straně dovedlo asimilovat hellénistickou kulturu a vůbec řecké i římské tradice (a později i kulturu a tradice dalších národů), ale že na druhé straně se nikdy nevzdalo základu, z něhož vyrostlo a v polemice k němuž se formovalo, totiž židovských, izraelských tradic. Samozřejmě si z nich vybíralo, ale dovedlo jít tak daleko, že převzalo celý starozákonní kánon – a to nikoliv pouze formálně, mechanicky. Novozákonní texty bohatě citují ze starozákonních a vůbec na ně podstatně navazují. Něco z těchto souvislostí hluboce pochopili kdysi v polovině padesátých let představitelé revoluční Číny, když zakládali katedry a celé fakulty Kantova, Hegelova apod. myšlení. Uvědomovali si, že bez proniknutí k podstatě německé klasické filosofie si nelze dost hluboce osvojit ani Marxe a marxismus. Bohužel měl celý pokus dost krátké trvání; a nebyl dost důsledný, neboť těch předpokladů, bez nichž je marxismus nemyslitelný, je podstatně víc.

Nesmíme ovšem zapomenout ještě na další stránku věci. Když křesťanství navazovalo na starší tradice izraelské, zejména na tradice židovských proroků, prožívala židovská společnost jeden otřes za druhým a i vnitřně silně upadala. A když se křesťanství pokoušelo asimilovat to nejlepší z hellénismu, ukázalo se brzo, že kromě stoicismu není, co by za to stálo; proto se křesťanští myslitelé obrátili k nejlepšímu, co staré Řecko dalo myslícímu světu, k Platónovi a později i k Aristotelovi. Asimilace trvala velmi dlouho; snad by bylo v jistém ohledu možno spíše mluvit o dlouhotrvajícím nakažlivém onemocnění, při němž se křesťanům zvedala hladina protilátek velmi pomalu. A když byla nemoc konečně zdolána, byl téměř udolán i organismus křesťanské „civilizace“, jak se o tom podivném pozůstatku zesláblé Evropy někdy hovořilo. Evropa se začala otrásat a hroutit. Obrovský hospodářský vzmach, založený vnitřně na vykořisťování proletariátu a vnějšně na vykořisťování kolonií, vyústil v nepředstavitelné katastrofy. Nadešel konec Evropy? Nadešel zánik Západu? Nikoliv. Konec ještě nenastal, protože se zrodilo cosi nového: vznikl socialismus. Po prvních nejistých krocích se vedoucí představitelé nového hnutí zorientovali: má-li socialismus mít budoucnost a má-li se stát budoucností Evropy a pak celého světa, musím navázat na to nejlepší, co Evropa dovedla až dosud vyprodukovat, co dovedla dát lidstvu. Lenin kdysi velmi přesvědčivě ukázal na tři z hlavních zdrojů marxismu; další bohužel pominul. Nicméně některé další lze dokumentovat z jiných jeho studií. Zvláště pozoruhodný je Leninův důraz na to, že proletářská revoluce zdvihá ze země pošlapaný prapor demokracie, který odhodila reakční buržoazie v panickém strachu před nastupující novou třídou. Na tento předrevoluční důraz Leninův dnes navazuje tzv. eurokomunismus. Ať už si to eurokomunisté uvědomují nebo nikoliv, jde o dalekosáhlou záležitost, která se zdaleka neomezuje jen na otázku politických forem v socialistické společnosti.

Od dob reformace je Evropa hluboce rozdělena; politicky i hospodářsky dlouho zaostávala katolická Evropa za Evropou reformační, zatímco tváří v tvář nastupujícímu proletariátu zůstala obojí Evropa asi stejně nepřipravena. Postupně se rozdíly srovnávaly a přes všechny výstřelky nerovnoměrného vývoje je dnes už zřejmé, že hospodářsky i politicky konsolidovaná Evropa je pouze otázkou času. A je také zřejmé, že politickou formou společné existence evropské společnosti bude demokracie, i když se tu a tam objevují varovné příznaky recidív fašismu či spíše zatím jakéhosi prefašismu. Na skutečný návrat fašismu nevěřím; v dějinách se nic nevrací zpět a nic se neopakuje. Všechno nasvědčuje tomu, že v Evropě je s fašismem konec – fašismus prohrál ve světové konflagraci a neosvědčil se ani ve svých mírných formách. Fašismus nemá budoucnost, protože je hospodářsky neefektivní, politicky a sociálně reakční (tj. je pouhou reakcí, nikdy nenašel svou vlastní cestu) a kulturně sterilní. Parazituje pouze na krizích a katastrofách společnosti; nedovede postavit nic vskutku nového. Příležitostí by pro fašismus byla jen velká krize evropské společnosti. Dnes by to mohla být jen krize ekonomická. Evropa však dnes opravdu stojí uprostřed ekonomické krize; zdá se, že vrchol této krize má už za sebou, ale krize sama že ještě delší dobu potrvá. Ukázalo se, že ani socialistické vlády západní Evropy si nevědí s ekonomickými potížemi rady. Při vší hospodářské stagnaci či přímo depresi však je efektivnost západního (tj. tzv. kapitalistického – západoevropského, amerického a japonského) způsobu výroby a distribuce statků větší než v socialistickém bloku. Fakticky větší; to nemusí nutně znamenat, že to vyplývá z podstaty samotné ekonomiky. Vždycky mne zaráželo, jak to u nás přece jenom stále jakž takž běhá, přestože lidé pracují málo a většinou nedbale a přestože zejména špatnou organizací dochází k obrovským ztrátám. Ale ať tomu je jakkoliv, tzv. reálný socialismus svou ekonomickou superioritu nad kapitalismem dosud neprokázal. Nejsem odborník, ale zdá se mi, že výrobní poměry brzdí v tzv. reálném socialismu rozvoj výrobních sil přinejmenším stejně a možná víc než v kapitalismu. Jsem však přesvědčen, že hlavní brzdou tu zůstává politická struktura socialistické společnosti, která vposledu umožňuje, aby neschopní rozhodovali v záležitostech, na které nestačí a kterým nerozumějí. Nepochybně by alespoň na krátkou dobu mohl pomoci osvícený absolutismus; bohužel se popravdě prosazuje absolutismus neosvícený. Odpomoc vidím jen v demokratizaci socialistické společnosti.

Dnes je Evropa znovu rozdělena, ale jinak než po reformaci. Rozdíl mezi zeměmi reformovanými a katolickými prakticky zanikl; protestantismus zreakčněl a katolicismus zprogresivněl. Napětí mezi katolíky a protestanty se (až na lokální výjimky) pronikavě zmenšilo. Na první pohled by se mohlo zdát, že se lidé prostě přestali zajímat o náboženství. Ale pod vnější slupkou náboženských zápasů šlo o něco jiného: o otázky svědomí. Šlo o otázky duchovní a mravní orientace lidského života; a o svobodu si zvolit životní základ a životní zakotvení. To zní právě dnes velmi aktuálně. A tady je základní problém, před kterým stojí každý socialistický program: jak vyřešit hospodářské úkoly společnosti tak, aby to znamenalo osvobození pro každého člověka a nikoliv potlačení a znevolnění; Evropa po třicetileté válce vlastně rezignovala; bude dnes

rezignovat znovu?

Budoucnost komunismu stojí a padá s jeho schopností skutečně (a nejen v proklamacích) navázat na minulost Evropy, na to nejlepší, na čem dějiny Evropy stojí a co Evropa dala světu. Socialismus a komunismus, který si vytvoří zase svou potlačovanou společenskou vrstvu, nemá naději na dlouhé přežití. Socialismus, v němž zákony budou občany rozdělovat a nikoliv sjednocovat, se posléze rozpadne. Socialismus a komunismus, který bude pod jakoukoliv záminkou přehlížet nebo dokonce pošlapávat základní lidská a občanská práva, se sám zničí. Přesněji vzato, přestane být socialismem a komunismem, neboť socialismus a komunismus jsou dětmi demokratického programu. Socialismus byl a dosud je nadějí Evropy – a celého světa, ale jen pod tou podmínkou, že své osudy spojí s osudy demokracie, tj. s osudy lidské svobody v tomto světě. Nezdáří-li se mu to, pak půjde světový vývoj jinými cestami.

Jak jsem už několikrát prohlásil, považuji se za socialistu; mám tedy důvodnou naději, že důvěrné spojení socialismu a demokracie je možné. Zdá se mi však, že ani toto spojení obojího ještě nestačí. Socialismus je vlastně jen rozšířenou aplikací demokratických principů; demokracie však do značné míry ztratila své původní zdroje, své nejhlubší zakotvení. Odkud se vlastně bere lidská svoboda? V čem jsou si lidé podstatně rovni? Na čem se zakládá jejich bratrství? – Velikým omylem komunistů a marxistů byla víra ve všemocnost ekonomického vývoje. To však nebyl názor Marxův; Marx měl za to, že ekonomické procesy se v dějinách prosazují jako rozhodující jen do té doby, dokud je člověk neprohlédne. Pak se stanou v jeho ruce jenom nástrojem – a on vejde do plnosti svobody. Budoucnost socialismu spočívá tedy v budoucnosti svobody.

Připouštím, že to zní příliš abstraktně. Pokusím se to vyjádřit v dějinných termínech. Zdá se mi, že o budoucnosti světa se bude ještě jednou rozhodovat v Evropě (a nikoliv tedy v Americe, v Asii nebo v tzv. třetím světě); ale bude se o ní rozhodovat v Evropě pouze v největších hlubinách. Půjde totiž o to, zda se spíš zdaří socializovat západní Evropu anebo demokratizovat východní Evropu. Socialistické strany nabyly po poslední světové válce v západní Evropě značně na váze, ale skutečná socializace společnosti příliš nepokročila (omezila se v podstatě na sociální zabezpečení, ale to nestačí). Tzv. reálný socialismus nejenže demokratické struktury nerozšířil, ale tam, kde už existovaly a kde měly už svou tradici, je zlikvidoval nebo alespoň vyprázdnil.

V dějinách jsou národy a celé civilizace čas od času postaveny do situací, v nichž mohou anebo i musí odpovědět na určitou výzvu. Někdy se stane, že tu výzvu všichni přeslechnou, anebo tomu, kdo ji uslyší a tlumočí, nevěnují pozornost; chvíle, kdy je možno na výzvu odpovědět, však mine a pak už je pozdě. Jindy je výzva tak zřejmá, že si ji uvědomují téměř všichni myslící lidé; ale vhodnou odpověď nenaleznou. I v takovém případě je příležitost promarněna. V tomto století byla Evropa postavena před několikerou výzvou. Jednou z hlavních výzev je obnova společnosti s cílem vyšší sociální spravedlnosti. Tuto výzvu dnes slyší už takřka všichni. Ale odpovědět se zatím zdařilo jen velmi částečně a nedokonale. Zdaří se

to včas? Nebo chvíle výzvy pomine a bude pozdě? V tom případě by se osa světového vývoje definitivně vzdálila od Evropy a jejího dědictví. Co by to znamenalo, to si nikdo z nás nedovede představit. V každém případě by to však byl také konec socialismu a komunismu. Stalo by se z nich něco naprosto jiného - i v tom případě, pokud by to vůbec přežily. Snad za velmi dlouhou dobu by se před lidstvem opět otevřela táž výzva. Ale je možné, že by se neotevřela už nikdy. A dějiny by šly naprosto jinými cestami.

Jak vidíš, neztrácím naději ani pro socialismus, ani pro komunismus. Komunismus má mé sympatie jako evropský pokus o zvládnutí evropských problémů (které však byly bohužel vnuceny celému světu); mám však pochybnosti o tom, zda sovětský socialismus a komunismus je (již nebo dosud) dosti evropský, aby byl schopen evropské problémy zvládnout. Proto s velkým zájmem sleduji formování a vývoj tzv. eurokomunismu. Neztrácím naději ani pro západní socialismus; ale zatím se nezdá mít dost intelektuálních a mravních sil. Politika některých evropských socialistických stran je šokujícím způsobem povrchní až bezcharakterní. Mám zato, že důraz na respektování lidských práv by mohl přispět k obratu v politickém vývoji na celém světě - ovšem za předpokladu, že si státy a společnosti budou ochotny přiznat také své nedostatky a že nebudou jen poukazovat na nedostatky těch druhých.

Nemůže být sporu o tom, že jak socialismus, tak zejména komunismus se v tomto století velice zdiskreditovaly; fiasko by bylo rozhodně ještě větší, kdyby tu existovala alternativa. Ale zatím není žádnou vidět.

Tvůj Ladislav Hejdánek